

Костянтин Миколайович Тищенко
(30.07.1941 — 23.07.2023)

23 липня 2023 року пішов з життя Костянтин Миколайович Тищенко — визначний український мовознавець і педагог, доктор філологічних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, автор фундаментальних праць з багатьох галузей мовознавства, знавець і викладач різносистемних мов, засновник і завідувач першого у світі Лінгвістичного навчального музею.

Костянтин Миколайович народився 30 липня 1941 р. в Глухові на Сумщині в сім'ї архітектора. У 1963 р. закінчив з відзнакою факультет іноземних мов Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка за фахом «філолог-романіст, педагог» та отримав спеціалізацію в галузі прикладної лінгвістики. Відтоді постійно працював у цьому закладі: на кафедрах романської філології, загального мовознавства і класичної філології, теорії та практики перекладу. Захистив кандидатську дисертацію — «Дієслівна парадигма романських мов: зіставно-типологічне дослідження» (1969; науковий керівник — проф. А. О. Білецький), докторську — «Метатеорія мовознавства» (1992). У 1992–2000 рр. завідував кафедрою теорії та практики східних мов (пізніше — кафедра східної філології, кафедра Близького Сходу). До останніх днів був професором кафедри мов і літератур Близького та Середнього Сходу. Паралельно в 1993–2001 рр. обіймав посаду провідного наукового співробітника Інституту сходознавства НАН України, здобув учене звання професора (1995), почесне звання «Заслужений працівник освіти України» (2008).

Тривалий час К. М. Тищенко читав лекції із загального мовознавства, розробив перші в Україні курси лінгвістики для сходознавців, основ іраністики та кельтології. У різні роки вів практичні курси французької, італійської, іспанської, португальської, перської, фінської, баскійської, валлійської мов. Започаткував новий жанр аудиторних занять — ознайомчі та оглядові лекції з типологічно різноманітних мов світу, зокрема турецької, грузинської, гінді, суахілі, нідерландської, польської, білоруської, а також з українських діалектів. Для дослідження методичних проблем лінгводидактики зініціював (разом з І. І. Магушинцем) створення експериментальних груп з паралельним вивченням п'ятих іноземних мов — чотирьох романських та англійської (випуски 1989, 1991 рр.).

Доробок К. М. Тищенко нараховує понад 250 новаторських праць із загального мовознавства, метатеорії мовознавства, семіотики, лінгвопедагогіки,

романського та східного мовознавства. Учений опублікував цикли статей з германістики, славістики, кельтології, баскології, фінознавства, балканістики, алтаїстики. Був співавтором і співредактором атласу «Atlante Linguistico mediterraneo» (Венеція, з 1978), співавтором «Інтенсивного курсу французького мовознавства» (1984), співавтором і редактором «Українсько-французького словника» (1986, 1994), співперекладачем і науковим редактором «Курсу загальної лінгвістики» Ф. де Соссюра (1998), співавтором «Частотного словника фінського словотвору» (2004).

У фундаментальній монографії К. М. Тищенко «Метатеорія мовознавства» (2002) узагальнення з усіх галузей лінгвістики впорядковано на основі єдиного метатеоретичного принципу та єдиної ієрархічної системи понять. У результаті наука про мову постала як розчленована єдність лінгвістичних знань, усі елементи якої пов'язані внутрішніми корелятивними відношеннями. Уперше в одну систему зведено різнопланові знання (теорії, закони, закономірності) про мову, її походження, історію, будову, знаковий характер, функціонування тощо. Метатеорія не тільки підсумовує дотеперішні здобутки лінгвістики, а й орієнтує на далішні наукові пошуки, на приращення лінгвістичних знань.

Дидактичним унаочненням метатеорії став системний підручник К. М. Тищенко «Основи мовознавства» (2007). Перша його частина «Логічне (синхронічне) мовознавство» побудована ієрархічно: кожен розділ (етнопрагматика, аксіопрагматика, ідіопрагматика, синтактика, десигніка) аналізує одну з головних категорій мовознавства (відповідно — етномову, діалект, ідіолект, синтагми та парадигми, слово). Усі ці розділи написані за єдиною схемою: предмет, одиниці, концепції, історія, закономірності. Структура другої частини «Історичне мовознавство» відображає хронологічний розвиток мови: розділ «Генетичне мовознавство» викладає теорію зародження мови, а розділ «Еволюційне мовознавство» — теорію її еволюції. Будова цих розділів також ізоморфна. Від аналогічних підручників, які звичайно пишуться як збірка тематичних нарисів, праця К. М. Тищенко вигідно відрізняється своїм строго системним характером.

На засадах метатеорії К. М. Тищенко створив і перший у світі Лінгвістичний навчальний музей (1992). Головні розділи експозиції: 1) Система лінгвістичних знань. Метатеорія мовознавства; 2) Мови світу. Діалекти. Ідіолекти. Мовні структури. Мовні знаки. Виникнення мови. Історія мов; 3) Хронологічні маркери української мови. Історія запозичень слів в українському словнику. Мови, гени, Україна. Унікальність музею — у новаторській концепції, високій науковій цінності експозиції, яка ілюструє різні аспекти й вузлові проблеми мовознавства, неповторності зібраних графічних і звукових експонатів, у сполученні наукової, навчальної та просвітньої функцій.

В останні десятиліття К. М. Тищенко зосередився на системному етимологізуванні топонімії України. Для цього розробив метод топонімічного контекстування, що дає змогу розкривати смислові зв'язки між просторово близькими власними назвами. Щоб уникнути безпідставного «ослов'янювання» цих назв, учений не обмежував рамки етимологічних пошуків питомим морфемним фондом, натомість урахував імовірність різномовних впливів, зважав на топонімію суміжних земель і східний контекст минулого України.

Важливим здобутком К. М. Тищенко в цій галузі стало виявлення чіткої кореляції хронологічних шарів топонімії України з українською лексикою та прізвищами українців, основи яких прийшли з тої самої мови. Ці три незалежні масиви **мовних** фактів склали лексико-антропо-топонімічну стратиграфію України. Об'єктивність мовознавчих висновків було апробовано й на четвертому масиві фактів — даними генетики Y-гаплогруп. На цій підставі вчений відтворив масштабну панораму культурно-історичних зв'язків українського етносу. За висновком дослідника, українську мову сформували

42 мовно-історичні епохи. Така велика кількість зумовлена історично й географічно — як наслідок етногенезу українців на шляху міграцій численних племен. Костянтин Миколайович не лише підтвердив наявність уже відомих шарів запозичень (центральноєвропейськи, балтисми й літуанісми, фракісми, іллірісми й індоіранісми, пелазгісми, скіфо-сарматські іранісми, латинісми, готисми, еллінісми, скандинавісми, половецькі й татарські тюркісми), а й виявив ще 16 «загублених розділів» історії українських мовних контактів (єламісми, аккадизми, єгиптисми й коптисми, фінісми, давньооперські іранісми, фінікісми/арамейсми, пахлавісми, кельтисми, гунсько-аварські монголісми тощо).

Розвиток цієї концепції відображує серія фундаментальних монографій К. М. Тищенка: «Мовні контакти: свідки формування українців» (2006), «Етномовна історія прадавньої України» (2008), «Італія і Україна: тисячолітні етномовні контакти» (2009), «Халіфат і сівєра: топонімічний слід в Україні» (2011), «Ключі з Астурії від минулого України» (2015), «Долітописна мовна історія українців» (2016), «Іншомовна історія українців» (2018), «42 епохи українських мовних контактів» (2020), а також етимологічний словник «Іншомовні топоніми України» (2010).

Чимало з етимологій, що їх запропонував К. М. Тищенко, можуть апріорі здаватися сумнівними, адже вони суперечать традиційним поясненням на слов'янському мовному ґрунті. Тож колеги матимуть підстави для дискусій, хоч уже тепер очевидно: методологічний підхід і глибоко аргументовані висновки дослідника підносять вивчення історії української мови на якісно новий теоретичний рівень. Повноцінне освоєння його мовно-історичної, як і загальномовознавчої, спадщини ще попереду.

Костянтин Миколайович був давнім автором журналу «Мовознавство». Серед його статей: «Про формалізацію апарату дослідження синтетичних форм словозміни» (1968, № 3), «Лінгвістичний знак як єдність знаків мови і мовлення» (1980, № 1), «Загальна структура лінгвістичних знань» (1989, № 6), «Кельтські етимології. 1–3» (2003, № 4–6), «Метатеорія мовознавства у своєму часі й соціумі» (2021, № 3). Остання прижиттєва публікація вченого також вийшла в нашому виданні — «Прадавність української мови, віддзеркалена в мовах сусідів. 1–2» (2023, № 1, 2).

В особистості вченого гармонійно поєдналися допитливий розум, енциклопедичність знань, глибока обізнаність з десятками мов, висока творча продуктивність, скромність, інтелігентність, безвідмовне бажання бути корисним усім, хто потребував його порад і допомоги. Багатьом поколінням студентів Костянтин Миколайович запам'ятався як блискучий викладач, який щедро ділився знаннями з переднього краю науки. Його незмінно змістовні й захопливі екскурсії в Лінгвістичному музеї пробуджували цікавість до мовознавства, привчали любити розмаїття людських мов і культур.

За багаторічну науково-педагогічну діяльність К. М. Тищенка відзначено низкою нагород: орденом «За заслуги перед Італійською Республікою» (2003); Лицарським орденом I-го ступеня Білої Троянди Фінляндії (2005), почесним званням «Заслужений працівник освіти України» (2008), орденом «За заслуги» III-го ступеня (2010), відзнакою «За особливі заслуги перед Київським національним університетом імені Тараса Шевченка» (2017).

Світлий спомин і вічна пам'ять про Костянтина Миколайовича Тищенка назавжди збережуться в серцях його колег, учнів, усіх, хто його знав і шанував.